

یکی از این‌ها طبقه «اهل حرف» بود. این صنف هنرمندان، از سربازان ینی‌چری و اسیران ایرانی به خدمت دربار گرفته می‌شدند و با توجه به توانایی‌ها و شایستگی‌هایشان ارتقا می‌یافتند. برای این تشکیلات، دفاتر مخصوصی وجود داشت که در آنها امور مالی اعضا و مواردی همچون اسامی هنرمندان و صنعتگران، مرتبه و میزان مقرری، پاداش‌ها و در پاره‌ای موارد چگونگی الحاق ایشان به دربار عثمانی ثبت می‌شد. این دفاتر به دفاتر اهل حرف شهرت یافتند.

از بین اسناد موجود در مرکز آرشیو عثمانی استانبول، اولین سند به سال ۹۱۹ ق (Ehl-I Hiref, TS.MA.d. 10052) و آخرین به سال ۱۱۹۰ ق (ibid: MAD.d. 17521. 29.Z) تعلق دارد. یعنی زمانی نزدیک به سیصد سال، نگارش و ثبت دفاتر اهل حرف در دربار عثمانی معمول بوده است. دفاتر اهل حرف نسخه‌هایی باریک و مستطیل عمودی شکل با ابعاد تقریبی ۹×۲۳ سانتی‌متر هستند که با مرکب مشکی بر روی کاغذ نخودی کم‌رنگ بدون هر گونه نقش و نگار یا حاشیه‌نگاری، نوشته شده‌اند و هر بخش با ذکر عنوان و تاریخ کتابت آغاز شده است. از نیمه قرن دهم هجری به بعد، صفحات نظم‌ی یکپارچه می‌یابند و هر برگ شامل پانزده سطر و پنج ستون می‌گردد.

تعداد اوراق هر دفتر، بسته به تعداد مشاغل و هنرمندان و اطلاعات مورد نیاز آن‌ها متغیر است. از میان دفاتر اهل حرف قرن دهم هجری، کمترین حجم، به دفتر ۹۱۹ ق با سه برگ کاغذ، و حجیم‌ترین دفتر به سال ۹۹۷ ق با ۵۵ برگ تعلق دارند. جلد اکثر این دفاتر از بین رفته است؛ ولیکن با بررسی اندک نمونه‌های باقیمانده، به نظر می‌رسد که دفاتر اهل حرف جلد چرمین و حداقل تزیینات را داشته‌اند (تصاویر ۱ تا ۳).

چگونگی ثبت دفاتر اهل حرف

اسامی هنرمندان و میزان مقرری آن‌ها در چهار نوبت در طی یک سال در دفاتر اهل حرف ثبت شده است. این ایام را بر اساس ماه‌های قمری تقسیم می‌کردند که به ترتیب اولویت بندی در دفاتر اهل حرف، عبارت‌اند از:

۱. محرم، صفر، ربیع‌الاول
۲. ربیع‌الثانی، جمادی‌الاولی، جمادی‌الثانیه
۳. رجب، شعبان، رمضان

دفاتر اهل حرف عثمانی

فرزانه فرخ‌فر

استادیار گروه گرافیک دانشگاه نیشابور
ffarrokhfar@yahoo.com

مقدمه

اواخر قرن نهم هجری نخستین کارگاه‌های هنر توپقاپی سرای در استانبول شکل گرفت. ثبت اسامی و میزان مقرری هنرمندان و صنعتگران این کارگاه‌ها، شکل‌گیری دفاتری را به همراه داشت که با نام دفاتر اهل حرف خوانده می‌شدند. ضرورت مطالعه این اسناد با توجه به ناشناخته بودنشان، برای اهالی فرهنگ و هنر و مرتبط بودنشان با هنرمندان ایرانی فعال در دربار عثمانی، افزون می‌گردد. دسترسی به تصاویر این دفاتر در طی دوران شش ماهه فرصت مطالعاتی نگارنده در استانبول و در بررسی‌های صورت گرفته بروی اسناد مرکز آرشیو عثمانی ترکیه حاصل آمده است.

روش تحقیق در این پژوهش بر پایه مطالعات تاریخی، توصیفی و تحلیل داده‌هاست. بخش نخست به معرفی دفاتر اهل حرف توپقاپی سرای اختصاص دارد. در این بخش معرفی صنایع و فنون دفاتر اهل حرف و چگونگی ثبت این اسناد می‌آید. هدف اصلی، شناخت میزان اعتبار داده‌های دفاتر اهل حرف است. بدین منظور در بخش دوم تحقیق، اطلاعات دفاتر اهل حرف با برخی از معتبرترین تذکره‌ها و اسناد قرن دهم هجری، تطبیق می‌گردد. این برآورد، میزان صحت و سقم دفاتر اهل حرف را مورد سنجش قرار خواهد داد.

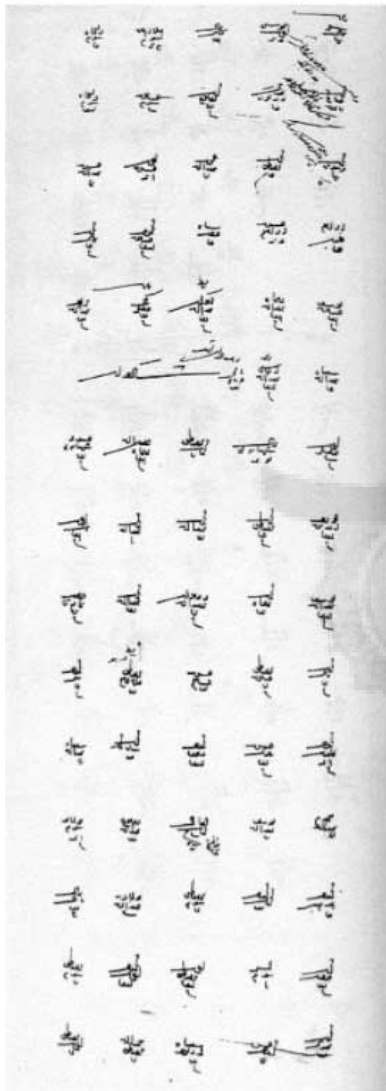
۱. دفاتر اهل حرف عثمانی

دربار عثمانی در آغاز قرن دهم هجری گروه‌های مختلفی را برای انجام خدمات گوناگون در توپقاپی سرای گردآورده بود.

۴. شوال، ذی القعدة، ذی الحجة.

با توجه به اسناد باقیمانده از آرشیو دفتراهل حرف عثمانی، به نظر می‌رسد بخش عمده دفاتر از بین رفته‌اند. مثلاً از قرن دهم هجری، دفاتر ۹۱۹ ق (Ehl-I Hiref, TS, MA.d. 10052)، ۹۳۲ ق (ibid: TS.MA.d.97060001)، ۹۴۹ ق (ibid:TS. ۹۵۲ ق (ibid:TS.MA.d.97060003)، ۹۵۲ ق (ibid:TS.

(MA.d.97060004)، ۹۶۳ ق (ibid:TS.MA.d.4104)، ۹۶۵ ق (ibid:TS.MA.d.9612)، ۹۶۶ ق (ibid:TS.MA.d.6500)، ۹۷۱ ق (ibid:TS.MA.d.808)، ۹۷۲ ق (ibid:TS. MA.d.1395)، (ibid:YB.04.d.20) ۹۹۷ ق و ۱۰۰۰ ق (ibid:YB.04.d.24) موجودند که از این میان تنها دفتر ۹۹۷ ق کامل و شامل چهار بخش مذکور است.

تصویر ۳: یکی از صفحات
دفتر اهل حرف ۹۹۷ ق
(ibid: YB.04.d. 20)

تصویر ۲: صفحه آغازین
دفتر اهل حرف ۹۳۲ ق
(ibid: TS.MA.d. 97060001)

تصویر ۱: جلد چرمین
دفتر اهل حرف ۹۶۵ ق
(Ehl-I Hiref, TS.MA.d. 9612)

جامعه ساز تراشان			
دستم پینه	قاب پینه	فهاد پینه	حز پینه
بدی بخلفه	بش بخلفه	الز بخلفه	بن بخلفه
ش مذکورین			
نویس	علی کس	محمد طائر زاده	بر بخلفه
جامعه بخارات			
فاسم و نیک	حسین علی	محمد مصطفی	خیدر کس
اون اوج بخلفه	اون بخلفه	اون دوریت	اون بخلفه

جامعه سوزه دوزان			
حن پینه	حبین داود	علی پینه	بالین محمد
اون دوریت	اون الی بخلفه	طوفورین	اللی بخلفه
ش مذکورین			
محمد احمد	احمد خوات	ایلیس باجراج	حن خوات
سکر بخلفه	یدیک بخلفه	بن بخلفه	اون بخلفه
ش مذکورین			
احمد عبدالله			
اون بخلفه			
ش مذکورین			

تصویر ۴: چگونگی ثبت مشاغل در بخشی از دفتر اهل حرف ۹۵۲
(ibid:TS.MA.d. 97060004)

مشاغل و هنرمندان اهل حرف

در بسیاری از دفاتر اهل حرف، ثبت فنون و مشاغل مختلف با ترتیب مشخصی رعایت شده است. این اهل حرف - که مشاغل برخی از آنها امروزه به کلی از یاد رفته - به ترتیب اولویت بندی در دفاتر اهل حرف، عبارت اند از: کاتبان، مجلدان، نقاشان، کلاه دوزان، زردوزان، زرگران، سیم کشان، غزازین (قزازان)، حکاکین، زر نشانان، کوفتگران، عنبرینه، کنده کاران، سکه کنان، پوستین دوزان، شمشیرگران، سوهنگران، بوزدو غانیان، کاردگران، کمانگران، نیامگران، تیرگران، سپردوزان، ساز تراشان، سازندگان، نجاران، خراطین، موزه دوزان، عبای بافان، قالیچه بافان، کاشیگران، جامه شویان، کشتیگران، جراحین، خیمه دوزان، ساربانان، سراجان، چاوشان و ... (تصویر ۴).

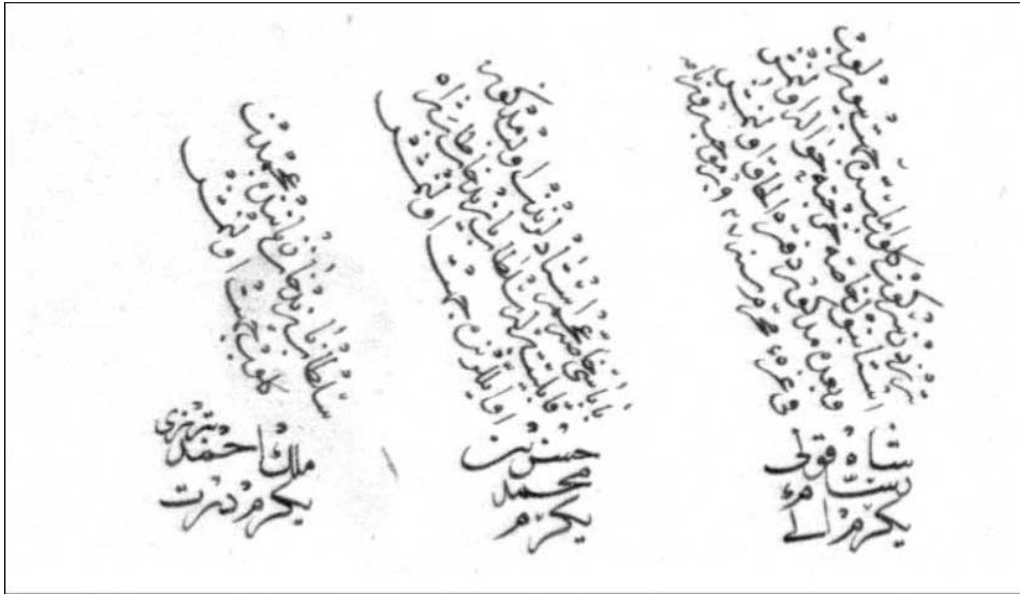
سرآغاز مشاغل در اکثر دفاتر، جماعت کاتبان، مجلدان و نقاشان است و این نکته، جایگاه ویژه این حرف را در کارگاه های هنر توپقاپی سرای به نمایش می گذارد.

اغلب این دفاتر اطلاعات قابل توجهی از هنرمندان دربار عثمانی ارائه می نمایند. مرتبه و مقام هنرمندان با اولویت بندی در ذکر اسامی آنها و نیز میزان مقرری که برای ایشان معین شده، قابل تشخیص است. در برخی از این اسناد چگونگی حضور هنرمندان در دربار عثمانی و ملیت آنها نیز شرح داده شده است (تصویر ۵).

بازخوانی دفاتر اهل حرف

زبان نگارش دفاتر اهل حرف در نیمه نخست قرن دهم اغلب به فارسی و گاه عربی و ترکی عثمانی است. از نیمه دوم قرن دهم هجری به بعد، زبان نگارش، بیشتر ترکی عثمانی است. به غیر از نخستین دفاتر که متأثر از سیاق ایرانی و با قلم درشت و خوانا نگاشته شده اند، باقی موارد به قلم ریز سیاق عثمانی و با ارقام مخصوص به آن نوشته اند. خط سیاق یا سیاق نوعی از خط و روش نگارش است «که بدان اهل دفتر دیوان، اعداد و مقادیر و اوزان را نویسند» (دهخدا، ۱۳۸۵: ۲/۱۷۳۶). این شیوه نگارش در دربار سلجوقیان پیشینه ای کهن داشت و عثمانیان نیز آن را اقتباس کردند (Uzunçarşılı, 1986:24). تمامی اصطلاحات صناعی و مالی و هنری دربار استانبول از بدو تأسیس دولت عثمانی، به سبب الگو بودن حکومت های سلجوقی و ایلخانی، به زبان فارسی هستند. در اغلب دفاتر، طبق عادت قدیمی اصطلاحات فارسی عیناً رونویسی شده و به همان شکل مصطلح به کار رفته اند (اوزون چارشیلی، ۱۹۸۶: ۲۳-۷۶).

بازخوانی دفاتر اهل حرف از نیمه قرن دهم هجری به بعد، به دلیل نگارش ریز و بدون نقطه سیاق عثمانی، مشکل است. شاید این مشکل یکی از دلایل اصلی باشد که این دفاتر تاکنون به طور کامل خوانده نشده اند. تغییر حروف الفبای ترکی

تصویر ۵: اطلاعات ثبت شده از هنرمندان دربار عثمانی، در بخشی از دفتر اهل حرف ۹۳۲ ق
(ibid: TS.MA.d.97060001)

از این کتاب صفحاتی از دفاتر اهل حرف ۹۳۲ ق، ۹۵۲ ق و ۹۶۵ ق با اتکا بر اطلاعات دو منبع قبلی بازخوانی شده است (Atıl, 1986: 26). این منبع از این روی که به هویت برخی هنرمندان با اتکا بر منابع مکتوب دیگر اشاره کرده، اهمیت ویژه‌ای دارد؛ اما این بازخوانی، تنها به برخی دفاتر اهل حرف دوران حکمرانی سلطان سلیمان پرداخته و در اطلاعات ارائه شده نیز برخی اسامی و جزئیات مهم از قلم افتاده است. از این حیث این کتاب نیز مرجع کاملی نیست.

نگارنده در مطالعاتی که در بازخوانی دفاتر اهل حرف انجام داده به این نتیجه رسیده که شناخت برخی از واژه‌های ثقیل با استناد به دفاتری که این اسامی مجدداً در آن به ثبت رسیده، امکان‌پذیر است (فرخ، ۱۳۹۱). در حقیقت با توجه به حضور برخی اسامی هنرمندان در دوره‌های متوالی، امکان جست‌وجو و کشف املائی درست واژه‌ها از روی دفاتر خوانا و شفاف وجود دارد.

۲. بررسی داده‌های دفاتر اهل حرف قرن دهم هجری، بر اساس شواهد موجود در تذکره‌ها و منابع مکتوب

در این بخش به بررسی داده‌های موجود در دفاتر اهل حرف پرداخته می‌شود. گام نخست استخراج اسامی است.

استانبولی نیز مزیدی است بر علت؛ با این حال برخی محققان ترک، تعدادی از این دفاتر را بازخوانی کرده‌اند (تصویر ۶).

نخستین و تقریباً کامل‌ترین منبع منتشر شده در این باره را رفیق مریچ به زبان ترکی چاپ کرده است (Meriç, 1953). این منبع به‌رغم توجه و حساسیت خاص نویسنده در معرفی دفاتر اهل حرف، فقط شامل فهرست هنرمندان نقاش است. به‌علاوه به برخی از دفاتر اشاره‌ای نشده است. از این حیث این بازخوانی، حتی در بخش جماعت نقاشان، منبعی ناتمام محسوب می‌شود.

کوشش بعدی، توسط اوزون چارشیلی محقق نامی ترک در دهه ۱۹۸۰م انجام شد (Uzunçarşılı, 1986). چارشیلی تنها به معرفی و بازخوانی دفتر اهل حرف سال ۹۳۲ ق بسنده کرده و باقی دفاتر را که نگارشی بسیار ثقیل و دشوارتر دارند، ناخوانده گذاشته است. چارشیلی در تحقیقات خود این دفتر را قدیم‌ترین دفتر اهل حرف معرفی کرده، ولیکن با تحقیقاتی که نگارنده در بین اسناد عثمانی موجود انجام داد، قدیم‌ترین سند به دفتر اهل حرف سال ۹۱۹ ق تعلق دارد.

آخرین تحقیق در زمینه بازخوانی دفاتر اهل حرف، کتاب عصر شکوهمند سلطان سلیمان است که در بخشی

بررسی‌ها و مطالعات تطبیقی این بخش شامل سه دسته است: دسته نخست اطلاعاتی است که هم در دفاتر اهل حرف و هم در دیگر منابع و تذکرها موجودند و عمده مطالعات این بخش را شامل می‌گردد. دسته بعد شامل مواردی است که فقط در دفاتر اهل حرف آمده‌اند؛ و آخرین دسته اطلاعاتی را ارائه می‌دهد که در منابع دیگر موجودند، لیکن در دفاتر اهل حرف هیچ اشاره‌ای بدان‌ها نشده است. برای رعایت ایجاز، از هر بخش تنها به معرفی سه هنرمند بسنده می‌شود:

دسته اول. در داده‌های دفاتر اهل حرف و دیگر منابع قرن دهم هجری اسامی هنرمندان مختلفی به چشم می‌خورند. لیکن کیفیت ارائه اطلاعات متفاوت با یکدیگر است. به چند مورد اشاره می‌شود:

– مولانا عبدالواحد تبریزی: دفاتر اهل حرف ۹۳۲ق، ۹۵۲ق، ۹۶۳ق، ۹۶۵ق، ۹۶۶ق و ۹۷۲ق هجری مزین به نام این هنرمند هستند. دفتر ۹۳۲ق، نام این هنرمند را در فهرست کاتبانی که از تبریز مهاجرت کرده‌اند، نشان می‌دهد. میزان مقرری روزانه عبدالواحد تبریزی در دفتر ۹۵۲ق، یازده آقچه، (هر آقچه برابر با یک‌ربع درهم نقره (پورگشتال ۱۳۶۷: ۹۱) به ثبت رسیده است. مرتبه این هنرمند در دفتر ۹۵۲ق میان پانزده استادکار، جایگاه هشتم، در دفتر ۹۶۳ق میان پنج استادکار، جایگاه آخر، در دفتر ۹۶۵ق در میان چهارده استادکار، جایگاه چهارم، در دفتر ۹۶۶ق در میان هفده استادکار، جایگاه چهارم و در دفتر ۹۷۲ق در میان هجده استادکار جایگاه دوم را دارد. با توجه به حضور فعال این هنرمند در دوره‌های تاریخی متعدد و ارتقای جایگاه وی در میان استادکاران، می‌توان چنین استنباط کرد که وی جایگاه رفیعی در جماعت کاتبان درباری داشته است.

مصطفی عالی در توصیف این هنرمند چنین نوشته است:

مولانا عبدالواحد تبریزی مدتی قبل به دارالدوله سنیّه محروسه قسطنطنیه آمده و در کنف عالی نقاوه آل عثمان، حضرت سلطان سلیمان خان، ارجمند و از وظیفه جلیله شاهنشاهی بهره‌مند شده و در ولایت روم رحل اقامت افکنده است (عالی افندی ۱۳۶۹: ۶۷).

میرزا حبیب‌الله اصفهانی نیز با تکیه بر نوشته‌های عالی، همان

بخشی از اطلاعات دفاتر اهل حرف قرن دهم هجری، در مطالعات پیشین نگارنده بازخوانی و استخراج شده که در بررسی‌های تطبیقی این بخش، بدان استناد می‌گردد (فرخ فرو دیگران، ۱۳۹۰: ۳۵-۵۲). با توجه به اینکه اغلب تذکرها و منابع قابل استناد قرن دهم هجری به معرفی خطاطان، تذهیب‌کاران و هنرمندان وابسته به صنعت کتاب‌آرایی پرداخته‌اند، مطالعات این بخش، بر روی هنرمندان این مشاغل در قرن دهم هجری تمرکز می‌یابد.

اسناد، منابع و تذکرها‌های مختلفی از قرن دهم هجری موجود است، لیکن در بررسی داده‌های دفاتر اهل حرف و تطبیق آن با منابع دیگر، تنها چند تذکره هستند که اطلاعات آن‌ها قابلیت تطبیق با دفاتر اهل حرف را فراهم می‌سازد. در این میان، مهم‌ترین منبعی که امکان بررسی دقیق داده‌های دفاتر را ممکن می‌سازد، کتاب مناقب هنروران نوشته مصطفی عالی افندی است. این کتاب از آن حیث که معاصر دفاتر اهل حرف و در دیار عثمانی نگارش یافته، سندی ارزشمند به شمار می‌آید (عالی افندی، ۱۳۶۹).

اغلب اطلاعات منابع دیگر عمدتاً بر پایه نوشته‌های مصطفی عالی شکل گرفته و اطلاعات جدید و متفاوتی را ارائه نمی‌دهند. در تذکره میرزا حبیب‌الله اصفهانی اسامی هنرمندان بسیاری موجود است که اغلب به قرون یازدهم تا سیزدهم هجری تعلق دارند و در بررسی‌های این بخش به کار نمی‌آیند (اصفهانی ۱۳۶۹). همچنین نوشته‌های محمدعلی کریم‌زاده تبریزی تنها به معرفی نقاشان اشاره می‌کند که تنها در بررسی جماعت نقاشان می‌توان بدان رجوع کرد (کریم‌زاده تبریزی ۱۳۷۶). مرحوم فکری سلجوقی نیز شرحی از خوشنویسان و هنرمندان کتاب‌آرای ایرانی را در اثر خود ارائه کرده، لیکن اغلب این اطلاعات به دلیل دور بودن از حیطه زمانی و مکانی دفاتر اهل حرف، جز در پاره‌ای موارد، به کار نمی‌آیند (فکری سلجوقی ۱۳۴۹). منبع دیگر اثر قاضی احمد منشی با عنوان گلستان هنر است، اما این منبع از آن حیث که در دربار صفوی به نگارش در آمده، کمتر نامی از دیار عثمانی و هنرمندان دربار توقیاتی ذکر کرده است (قاضی ۱۳۵۲).

اطلاعات را ارائه می‌دهد (اصفهانی، تذکره، ص ۱۳۴).

بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که زمان حیات و فعالیت این هنرمند در همه منابع، یکسان است و جملگی نشانگر جایگاه رفیع این هنرمند هستند. لیکن جزئیات و شرح دقیق جایگاه و مقرری این هنرمند در داده‌های دفاتر اهل حرف بیشتر به چشم می‌خورد.

۱- احمد قره حصار: از استادان جماعت کاتبان دربار توقیاتی که نام وی در دفتر اهل حرف ۹۵۲ق، در بین شانزده استاد کاتب، در مرتبه ششم با چهارده آقچه مقرری روزانه، ثبت گردیده است. نام این هنرمند در دفتر اهل حرف ۹۷۲ق در فهرست هنرمندان در گذشته آمده است. مناقب هنروران وی را «استاد نامدار رومیان» نامیده است (عالی افندی ۱۳۶۹: ۴۵). در تذکره حبیب‌الله اصفهانی این هنرمند در گذشته به سال ۹۶۳ق معرفی شده (اصفهانی، تذکره، ص ۹۳) و فکری سلجوقی نیز وی را هنرمندی رقاع نویس نامیده است (فکری سلجوقی ۱۳۴۹: ۹۶).

در بررسی داده‌های دو گروه، زمان حیات و حوزه فعالیت این هنرمند، هماهنگ است. اما در توصیف مصطفی عالی، جای شک وجود دارد؛ چراکه عنوان قره حصار نام یکی از مراکز مهم ترکمانان آق قویونلو بود که لشکر عثمانی پس از شکست او زون حسن رهبر ترکمانان در سال ۸۷۸ق، آن را تصرف کرد (اوزون چارشیلی ۱۳۶۹: ۱۰۱/۲-۱۰۲) و موجب مهاجرت بسیاری از هنرمندان ترکمان به دربار عثمانی شد. در معرفی نوع قلم کاتب این هنرمند، در دفاتر اهل حرف هیچ اشاره‌ای نشده است.

۲- شاه قوی: نام این استاد نقاش در دفتر اهل حرف ۹۳۲ق با ۲۲ آقچه و در دفتر ۹۵۲ق با ۲۵ آقچه مقرری به ثبت رسیده است. این هنرمند در دفاتر مذکور و در دفتر ۹۶۳ق، صدرنشین استادان و سرلوک جماعت نقاشان بوده است. در دفتر ۹۳۲ق ذیل نام شاه قوی تبریزی آمده:

از تبریز تبعید گردید و در آماسیه به خدمت سلطان سلیم در آمد؛ اسم وی به تاریخ محرم ۹۲۷ق، طبق دستور، الحاق گردید (Ehl-I Hiref, TS.MA.d. 97060001).

نام این هنرمند در دفتر ۹۵۲ق با عنوان «شاه قوی بغدادی» می‌درخشد و در دفتر اهل حرف ۹۷۱ق به عنوان یکی از

استادان در گذشته آمده است. در مناقب هنروران در باره او آمده:

شاه قوی نقاش در زمان سعادت نشان مرحوم سلطان سلیمان خان به ولایت روم آمد. نقاشخانه مخصوص سرای عامره را برایش پرداختند... روزانه صد آقچه وظیفه برایش تعیین شد و در زمره استادان بدایع پیشه سرافراز گشت (عالی افندی ۱۳۶۹: ۱۰۵).

میرزا حبیب اصفهانی، شاه قوی را در فهرست طراحان ایرانی معرفی کرده و در توصیف وی نوشته است:

وی در زمره استادان سرافرازی است که در بین رفتگان و آیندگان روزانه صد طلای کامل وظیفه داشت (اصفهانی، تذکره، ص ۱۸۵).

کریم‌زاده تبریزی نوشته است:

شاه قوی الوانی قمی، هنرمند دوره صفوی و اهل تبریز بود که اجداد وی از شهر قم به تبریز آمده و در آن ولایت ساکن شدند... شاه قوی در قرن دهم هجری در دیار عثمانی شهره بوده و مزد وی صد آقچه دریافت می‌کرده است (کریم‌زاده تبریزی ۱۳۷۶: ۱/۲۳۷).

قاضی میر احمد منشی در تذکره گلستان هنر، تنها یک‌بار به نام شاه قوی به عنوان یکی از نقاشان پیرو سبک کمال‌الدین بهزاد در دربار صفویان اشاره کرده است (قاضی، گلستان، ص چهل).

در بررسی داده‌های دو گروه زمان حیات و نوع فعالیت این هنرمند هماهنگ و جایگاه رفیع این هنرمند قابل تشخیص است، لیکن اطلاعات مناقب هنروران و دیگر منابع وابسته به آن، مبالغه‌آمیز به نظر می‌آید. میزان مقرری شاه قوی با ۲۵ آقچه یکی از بالاترین مقرری‌هایی بوده که در طول قرن دهم هجری به هنرمندی داده شده و همین امر جایگاه او را نشان می‌دهد. در خصوص موطن اصلی این هنرمند در بین داده‌های دو گروه تناقض وجود دارد.

دسته دوم. با توجه به این نکته که اغلب منابع و تذکره‌های موجود، به شرح احوال هنرمندان کتاب‌آرای (نقاشان، خوشنویسان، مجلدان و مذهب‌ان) اشاره دارند، اسامی استادان هنر و صنعتگران دیگر حوزه‌ها نامعلوم و ناشناخته باقی مانده است. با این احوال به نظر می‌رسد دفاتر اهل حرف از معدود

بود» (همان: ۸۶). میرزا حبیب اصفهانی نیز عیناً همین اطلاعات را ارائه می‌دهد (اصفهانی، تذکره، ص ۱۱۴).

- **درویش عبدی بخارائی:** دوست محمد هروی از خوشنویسان آن روزگار به درویش عبدی بخارائی اشاره کرده که «از مردم بخارا و شاگرد میرعماد قزوینی بوده و به روم رفت و در سلک مشایخ طریقه حضرت مولانا جلال‌الدین بلخی شامل شده و به آن نسبت او را درویش عبدی مولوی می‌گفتند. سال وفات درویش عبدی را ۱۰۵۷ ق نوشته‌اند» (فکری سلجوقی ۱۳۴۹: ۴۳).

جمع بندی داده‌ها

دفتر اهل حرف، اسناد و گزارش‌های مالی معتبری از دولت عثمانی هستند که علاوه بر معرفی مشاغل و هنرمندان فعال قرون دهم، یازدهم و دوازدهم هجری، مرتبه، میزان مقرری و در پاره‌ای موارد چگونگی الحاق برخی هنرمندان را به دربار تویقایی در اختیار می‌گذارند.

دفتر اهل حرف عثمانی، منابعی ارزشمند در معرفی هنرمندان بومی و غیر بومی فعال در دربار عثمانی به شمار می‌آیند. از این حیث برای شناسایی هنرمندان ایرانی مهاجر قابل استناد می‌باشند.

با توجه به این مهم که اغلب منابع و تذکره‌های موجود، به شرح حال هنرمندان کتاب آرا می‌پرداخته‌اند، به نظر می‌رسد دفتر اهل حرف از معدود اسنادی باشند که در مورد هنرمندان دیگر فنون و مشاغل هنری عثمانیان، اطلاعات قابل توجهی ارائه می‌نمایند.

بررسی تطبیقی بین داده‌های دفتر اهل حرف و دیگر منابع، مبین این نکته است که اطلاعات موجود در دفتر اهل حرف صرفاً با هدف ارائه گزارش‌های مالی از چگونگی فعالیت هنرمندان دربار تویقایی تدوین شده‌اند و به دور از هر گونه زیاده‌گویی و یا کم‌گویی و ارائه نظر شخصی هستند، از این روی در قیاس با دیگر منابع و تذکره‌ها ارزش استناد بالاتری دارند.

داده‌های موجود در دفتر اهل حرف، صرفاً به معرفی هنرمندان فعال در کارگاه‌های هنری دربار عثمانی اشاره می‌کنند و به همین دلیل در معرفی هنرمندان عثمانی مستقل از دربار،

اسنادی باشند که اسامی صنعتگران و هنرمندان رشته‌های مختلف را در اختیار می‌گذارند. این مزیت از آن جهت که نام بسیاری از هنرمندان مهاجر و غیر بومی به ویژه هنرمندان عجم در بین اسامی جماعت‌ها به چشم می‌خورد، دو چندان می‌گردد.

- **فرهاد عبدالله:** در بین دفاتر اهل حرف قرن دهم هجری، نام این هنرمند در میان پنجاه استادکار جماعت نقاشان دفتر ربیع‌الثانی، جمادی‌الاول، جمادی‌الثانی ۹۹۷ ق، نفر دوم و با عنوان کدخدای جماعت و در دفتر ۱۰۰۰ ق در میان چهل و پنج استادکار، نفر دوم و مجدداً با عنوان کدخدای جماعت، به ثبت رسیده که معرف جایگاه و مرتبه بالای او در میان اعضای گروه است.

- **نبی بالی:** این هنرمند در دفتر اهل حرف ربیع‌الثانی، جمادی‌الاول و جمادی‌الثانی ۹۹۷ ق با عنوان سر اول جماعت و نفر چهارم از بین پنجاه استادکار معرفی شده است.

- **جعفر عبدالله (جعفر ابن عبدالله):** نام وی در دفاتر ۹۹۷ ق و ۱۰۰۰ ق در فهرست جماعت نقاشان دربار دیده می‌شود. جعفر عبدالله، به عنوان نفر پنجم در بین پنجاه استادکار دفتر ربیع‌الثانی، جمادی‌الاول و جمادی‌الثانی ۹۹۷ ق و نفر سوم در بین چهل و پنج استادکار دفتر ربیع‌الثانی، جمادی‌الاول و جمادی‌الثانی ۱۰۰۰ ق و با عنوان سر اول جماعت در هر دو دفتر به چشم می‌خورد.

دسته سوم. بررسی داده‌ها نشانگر فعالیت بسیاری از هنرمندان دیار عثمانی است که خارج از فضای دربار و احتمالاً با اهداف شخصی مشغول به کار بوده‌اند. مسلماً نام این هنرمندان در دفاتر اهل حرف به ثبت نرسیده، لیکن با استناد به منابع و تذکره‌های موجود، بالاخص نوشته‌های مصطفی عالی، هویت این هنرمندان آشکار می‌گردد. در ادامه به برخی از این هنرمندان اشاره می‌شود:

- **میر خویی حسینی:** در مناقب هنروران آمده است: «در روزگار سلطان سلیمان خان به پایتخت علیه قسطنطنیه آمده و مامور کتابت شهرنامه خاقانی شده و از عنایات بیکران پادشاهی وظیفه یاب و مسرور گشته است» (همان، ص ۶۷).

- **معزالدین ایلچی ابراهیم خان:** این هنرمند ایرانی تبار «به هنگام جشن همایونی، یعنی سال ۹۹۰ ق، از سوی سلطان محمد خداپسند به دربار سلطان مراد خان بن سلیم خان آمده

منبع کاملی محسوب نمی‌شوند.

منابع

فکری سلجوقی، عبدالرئوف، ۱۳۴۹، «ذکر برخی از خوشنویسان و هنرمندان؛ تعلیقات مرحوم فکری سلجوقی بر دیباچه دوست محمد هروی»، انجمن تاریخ و ادب، افغانستان آکادمی، کابل.

قاضی میر احمد منشی قمی، گلستان هنر، به تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۲.

کریم‌زاده تبریزی، محمدعلی، ۱۳۷۶، احوال و آثار نقاشان قدیم ایران و برخی مشاهیر نگارگری هند و عثمانی، تهران: مستوفی.

اصفهان، حبیب‌الله، تذکره خط و خطاطان شامل خطاطان، نقاشان، مذهبیان، قاطعان و جلدسازان ایرانی و عثمانی به انضمام کلام الملوک، رحیم چاوش، تهران: مستوفی، ۱۳۶۹ ش.

پورگشتال، هامر، ۱۳۶۷، تاریخ امپراتوری عثمانی، میرزاکی علی‌آبادی، به اهتمام جمشید کیان فر، تهران: زرین.

دهخدا، علی اکبر، ۱۳۸۵، لغت‌نامه، تهران: دانشگاه تهران.

عالی افندی، مصطفی بن احمد، ۱۳۶۹، مناقب هنروران، ترجمه توفیق هاشم‌پور سبحانی، تهران: سروش.

فرخ‌فر، فرزانه، ۱۳۹۱، «تأثیر هنر ایران بر هنر عثمانی در حوزه نگارگری، قرون دهم و یازدهم هجری»، رساله دکتری پژوهش هنر، به راهنمایی محمد خزائی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

فرخ‌فر، فرزانه؛ خزائی، محمد؛ حاتم، غلامعلی، ۱۳۹۰، «جایگاه هنرمندان کتاب‌آرای ایرانی در کارگاه‌های هنر توپقاپی‌سرای، با استناد به دفاتر اهل حرف عثمانی سده دهم هجری»، دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، ش ۱۵، ص ۳۵ - ۵۲.

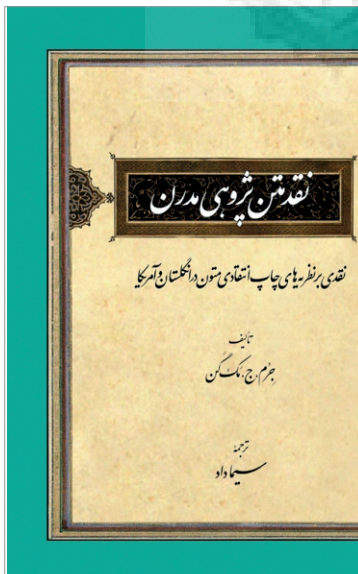
Atıl, Esin, 1986, *Süleymanname : the illustrated History of Suleyman the Magnificent*, New York , National Gallery of Art.

Ehl-I Hiref, Topkapı Sarayı Arşivi, Isatnbul, T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Meriç, Rıfık Melul, 1953, "Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar; Meracib Cemaati Ehl-I Hiref", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tür kve İslam San'atları Tarihi Enstitüsü.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, 1986, "Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) defteri", *Turkey: Belgeler* 11/15, pp. 23-76.

نقد متن پژوهی مدرن (فارسی)

نقدی بر نظریه‌های چاپ انتقادی متون در انگلستان و آمریکا

کتاب حاضر دربردارنده بحثی تازه در زمینه تصحیح انتقادی متون به‌ویژه متون دوره چاپ ماشینی در آغاز سده نوزدهم و بیستم است. نویسنده کتاب، جرم مک‌گن، استاد دانشگاه جان استوارت بریایان ایالت ویرجینیا است. رویکرد او در این اثر مبتنی بر جامعه‌شناسی متن است و اساس بحث کتاب بر توجه به نقش همه عوامل مؤثر در ایجاد مادی اثر، مانند تولید، چاپ، نشر، توزیع، و نیز تأثیر آنها بر معنی متن استوار است. آرای مک‌گن با الهام از نظریه‌های تفسیر ادبی که از اواخر دهه شصت و طی دهه هفتاد میلادی از تک‌سویه‌نگری نقدنویین و دیدگاه‌های متکی بر ساختارگرایی فاصله گرفتند، پیوند میان نقد متون، کتابشناسی و نظریه‌های ادبی و اجتماعی را آشکار ساخت.